

Novela trestního zákona a trestněprávní sankce

Věra KALVODOVÁ

Dne 29. června 1995 Parlament ČR přijal zákon, který novelizuje hned několik trestněprávních předpisů. Tento zákon, publikovaný ve Sbírce zákonů pod číslem 152, nabyl účinnosti dnem 1. září 1995, s výjimkou několika ustanovení čl. I (novela trestního zákona), která se stanou účinnými až dnem 1. ledna 1996. Následující výklad a úvahy budou věnovány právě ustanovením novelizujícím z. č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, a to těm, která se dotýkají problematiky trestních sankcí, jejich ukládání a výkonu. V této oblasti přinesla novela změny v samotném systému trestů a dále upravila přeřazování odsouzených během výkonu trestu a trestání pachatele, který spáchal trestný čin ve prospěch zločinného spolčení.

I.

Přestože již novela trestního zákona č. 175/1990 Sb. rozšířila možnost uložení jiného druhu trestu (zejména peněžitého) místo trestu odnětí svobody a zakotvila v podstatě výjimečnost nepodmíněného odnětí svobody za trestné činy, u nichž horní hranice trestu odnětí svobody nepřevyšuje jeden rok¹, nepodmíněné odnětí svobody zůstalo i nadále sankcí velmi často používanou a ani samotný systém pravidelných trestů se, s výjimkou zrušení trestu nápravného opatření, v průběhu uplynulých šesti let nezměnil. Nicméně otázka efektivnosti stávajícího systému trestů, přehodnocení pozice trestu odnětí svobody a nalezení jeho vhodných alternativ patřila k problematice často diskutované.² V posledních měsících před přijetím novely trestního zákona č. 152/95 Sb. se pak diskuse zcela logicky soustředily na trest veřejně či obecně prospěšných prací, který se objevil již v prvním návrhu novely. V důvodové zprávě k tomuto návrhu se uvádí: „Vzrůstající kriminalita vyvolává potřebu změnit trestní politiku a zabývat se otázkou účinnosti trestů, zvláště pak trestu odnětí

¹K tomu srovnej Kalvodová, V.: Alternativní sankce – nizozemská zkušenost, aktuální i v našem trestním právu?, Kriminální věda, 1993, č. 4, s. 327 a násl.

²Srovnej např. c. d. v pozn. č. 1, Novotný, O.: Alternativy uvěznění (K problematice reformy trestněprávních sankcí v ČR), Právní praxe, 1993, č. 2, s. 68 a násl., Repík, B.: Trestné sankce, Justičná revue, 1991, č. 1, s. 6 a násl., Novotný a kol.: Trestní právo hmotné, Kodex Praha, 1992

svobody. Zvyšující se počet pachatelů odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody přepřelňuje kapacitu vězeňských zařízení, znesnadňuje výchovné působení a dokazuje, že u určité kategorie odsouzených trest odnětí svobody přináší opačné důsledky, než jaké předpokládá zákonodárce. Proto se většina moderních států obrací k hledání alternativ jak trestního postihu, tak i trestu odnětí svobody.³ Návrh rozšířit rejstřík trestů o trest veřejně prospěšných prací vycházel z právních úprav států, kde je tento druh trestu již delší dobu s úspěchem ukládán. Tzv. obecně prospěšné práce figurují v některých zemích jako samostatný trest, v jiných jako příkaz u podmíněného odsouzení nebo jako náhradní trest k peněžitému trestu. Zdůrazňuje se, že má jít o práce, které by podpořily pachatelovu sebedůvěru a sociální odpovědnost a které by nebyly placené. Jako příklady takových prací se uvádí práce pro Červený kříž nebo v dopravních hlídkách při dopravních nehodách, práce v úrazových nemocnicích, v parcích a na hřbitovech, práce na ekologických projektech aj. U pachatele se doporučuje žádat souhlas.⁴

Jaký je tedy stav de lege lata. Přijat byl nakonec nový druh trestu s názvem **obecně prospěšné práce** (§ 27 písm. b). Soud může uložit tento trest, odsuzuje-li pachatele za trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let, jestliže vzhledem k povaze spáchaného trestného činu a možnosti nápravy pachatele lze mít důvodně za to, že výkonem tohoto trestu bude dosaženo účelu trestu stejně, jako kdyby byl na pachateli vykonán trest odnětí svobody. Za těchto podmínek lze trest obecně prospěšných prací uložit jako samostatný nebo i vedle jiného trestu, s vyj. trestu odnětí svobody (§ 45 odst. 1). Podstatou trestu obecně prospěšných prací je **povinnost osouzeného provést ve stanoveném rozsahu práce ve prospěch obce při údržbě veřejného prostranství, úklidu a údržbě veřejných budov a komunikací nebo jiné obdobné práce sledující obecný prospěch**. Výměra trestu pak může činit nejméně 50 a nejvíce 400 hodin. Soud může rovněž uložit pachateli na dobu trestu přiměřená omezení směřující k tomu, aby vedl řádný život, stejně jako je tomu i v případě podmíněného odsouzení. Soud zpravidla též pachateli uloží, aby podle svých sil nahradil způsobenou škodu (§ 45a odst. 1). Při ukládání trestu obecně prospěšných prací přihledne soud též ke zdravotní způsobilosti pachatele (§ 45a odst. 2). Odsouzený je povinen práce vykonat **osobně a bezplatně ve svém volném čase nejpозději do 1 roku ode dne, kdy soud nařídil výkon tohoto trestu**. Zákon pamatuje i na situaci, kdy odsouzený nevede v průběhu trestu řádný život nebo zaviněně uložený trest ve stanovené době nevykoná. V takovém případě přemění soud trest obecně prospěšných prací nebo jeho zbytek na trest odnětí svobody a rozhodne o způsobu jeho výkonu. Každé i jen započaté dvě hodiny nevykonaného trestu obecně prospěšných prací se počítají za jeden den odnětí svobody (§ 45a odst. 4). Ustanovení § 45a odst. 5 pak upravuje **zánik negativních důsledků odsouzení k trestu obecně prospěšných prací, když stanoví, že na pachatele kterému byl tento trest uložen se hledí, jako by nebyl od-**

³Důvodová zpráva k návrhu novely trestního zákona (září 1994)

⁴Novotný, O.: c. d. v pozn. č. 2

souzen, jakmile byl trest vykonán nebo bylo od výkonu trestu nebo jeho zbytku pravomocně upuštěno. Jde tedy o další případ zaházení odsouzení ex lege.

Pro srovnání lze uvést např. nizozemskou právní úpravu obecně prospěšných prací, neboť právě Nizozemí je jednou ze zemí, kde jsou různé alternativní sankce již řadu let aplikovány. Tzv. community service jsou sankcí od roku 1989 zakótvenou přímo v trestním zákoně. Spolu s detencí a pokutou tvoří skupinu hlavních trestů. Community service je možno uložit namísto nepodmíněného trestu odnětí svobody až na 6 měsíců. V rozsudku, jímž se tato sankce ukládá, je alternativně stanoven i trest odnětí svobody pro případ, že odsouzený nebude práce provádět. Na žádost prokurátora v takovém případě soudce rozhodne, že se trest odnětí svobody vykoná. Pokud jde o charakter prací, jedná se o neplacené práce v nemocnicích, starobincích, v parcích, na hřbitovech, podobně jako v řadě dalších zemí, zvláštností jsou pak práce při zpevňování písečných dun na pobřeží. Práce je možno uložit v rozsahu 40 – 240 hodin. Pro ilustraci úspěšnosti lze uvést výsledek výzkumu, který byl v tomto směru prováděn – 95 % odsouzených práci dokončí, 5 % ztroskotá.⁵

Srovnáme-li naši právní úpravu se zahraničními, podstata trestu obecně prospěšných prací je shodná, rovněž tak charakter prací, odlišný je pak maximální rozsah, který se v jiných zemích pohybuje kolem 250 hodin.⁶

Tolik tedy pokud jde o novou hmotněprávní úpravu trestu obecně prospěšných prací. Pouze praxe ukáže, zda se tento tolik diskutovaný a dlouho očekávaný trest zařadí mezi ty prostředky, které účinně přispějí k potlačení kriminality, zejména recidivy a tak naplní záměr zákonodárce. To se ovšem dostáváme k otázce správné aplikace trestu obecně prospěšných prací i k samotnému jejich výkonu. Právní úpravu výkonu trestu obecně prospěšných prací nalezneme v čl. II z. č. 152/95 Sb., v ustanoveních §§ 335 – 340b. V souladu se základními principy vykonávacího řízení jsou úkony směřující k výkonu trestu obecně prospěšných prací svěřeny soudu, a to okresnímu soudu, v jehož obvodu má odsouzený trest vykonávat (základním kritériem je místo bydliště odsouzeného, ale se souhlasem odsouzeného může být trest vykonáván i mimo obvod soudu, v němž má odsouzený bydliště). Okresní soud rozhodne o druhu prací a místě jejich výkonu, přitom vychází z potřeb prací ve svém obvodu a přihlíží k tomu, aby odsouzený trest vykonával co nejbližší místu, kde bydlí.

Již ze samotného názvu trestu i z jeho podstaty (práce ve prospěch obce) vyplývá, že obce při realizaci trestu budou mít důležitou úlohu. Odsouzený je povinen dostavit se na obecní úřad, v jehož obvodu má trest vykonávat, k projednání podmínek výkonu trestu. Nesplní-li tuto povinnost nebo bez závažného důvodu práce neprovádí, obecní úřad tuto skutečnost bezodkladně sdělí soudu, který výkon trestu nařídí. Rovněž mu sdělí, kdy odsouzený trest vykoná. Je na obcích, aby své požadavky na provedení obecně prospěšných prací ve svém obvodu sdělovaly okresnímu úřadu, který je povinen je soustřeďovat a předávat je okresnímu soudu.

⁵C. d. v pozn. č. 1, s. 329

⁶Novotný O.: c. d. v pozn. č. 2

Již před přijetím novely byly ve směru výkonu obecně prospěšných prací kladeny otázky, zda bude dostatek vhodných prací, kdo bude provádět v obcích kontrolu, zda je odsouzený řádně koná. Zákonodárce vědom si problémů, které výkon trestu obecně prospěšných prací může přinést, ponechal šestiměsíční vacatio legis, aby mohla být faktická realizace nového druhu trestu připravena. Ustanovení z. č. 152/95 Sb. obsahující hmotně právní úpravu obecně prospěšných prací (čl. I bod 2, § 27 písm. b, bod 6, § 45, § 45a a bod 10) nabývají účinnosti dnem 1. ledna 1996. Na první pohled by se mohlo zdát nelogické, že procesně právní úprava výkonu trestu obecně prospěšných prací nabyla účinnosti již 1. září 1995, tedy dříve než úprava hmotně právní. Není tomu tak, naopak to, že některá ustanovení upravující výkon tohoto trestu budou moci být aplikována již nyní, je ku prospěchu věci. Jedná se o ta ustanovení, která upravují shromažďování údajů o potřebách prací v obcích a jejich předávání soudu (viz výše). Pokud jde o osobu, která by měla být pověřena sledováním výkonu obecně prospěšných prací, kontrolou, zda odsouzený se řádně chová, zda dodržuje uložená omezení a zda práce ve stanoveném rozsahu vykonává, de lege ferenda by bylo možno uvažovat o probačním úředníku.⁷

II.

Problematika přearazování odsouzených v průběhu výkonu trestu odnětí svobody se stala předmětem diskusí již po předchozí novelizaci trestněprávních předpisů v r. 1993. Novela zákona o výkonu trestu odnětí svobody č. 294/93 Sb. přinesla v § 9 významné novum pokud jde o rozhodování o změně způsobu výkonu trestu, když toto rozhodnutí, které podle dřívější právní úpravy náleželo soudu, svěřila řediteli věznice. Krátce po přijetí výše uvedeného ustanovení vyvstala otázka, zda toto ustanovení není v rozporu s Listinou základních práv a svobod resp. i s Ústavou České republiky, neboť dle čl. 90 Ústavy a čl. 40 odst. 1 Listiny jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy. Dle § 122 odst. 1 trestního řádu rozhodnutím o trestu je i stanovení způsobu výkonu trestu. Pochybnosti o souladu nové právní úpravy s Ústavou ČR a s Listinou základních práv a svobod vedly k podání návrhu skupiny 44 poslanců Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky k Ústavnímu soudu České republiky na její zrušení. Ústavní soud pak nálezem č. 8 ze dne 30. 11. 1994 zrušil s účinností od 6. února 1995 ustanovení § 9 a § 9a zákona č. 59/65 Sb. ve znění z. č. 294/93 Sb. a rovněž i ustanovení bodu 198 z. č. 292/93 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní řád. Zrušení právní úpravy přearazování odsouzených však přineslo v praxi zásadní problém, totiž kdo má o změně způsobu výkonu trestu rozhodovat. Vzhledem k absenci právní úpravy v tomto směru se tedy v podstatě „nepřearazovalo“. Tento nežádoucí stav novela trestního zákona č. 152/95 Sb. odstranila. Podle nového ustanovení § 39b trestního zákona může soud během výkonu trestu rozhodnout o přearazení odsouzeného do

⁷K uvedenému problematice srovnej např. Vantuch, P.: K možnostem podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem, Právo a zákonnost, 1991, č. 1, s. 108 a násled.

věznice jiného typu, který se od věznice, v níž dosud trest vykonává, může lišit o jeden stupeň. O přeřazení odsouzeného do věznice s mírnějším režimem rozhodne tehdy, jestliže chování odsouzeného a způsob, jakým plní své povinnosti odůvodňují závěr, že přeřazení přispěje k dosažení účelu výkonu trestu (§ 39b odst. 2). O přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším režimem může soud rozhodnout, jestliže odsouzený závažným způsobem porušil stanovený pořádek nebo kázeň či byl pravomocně uznán vinným trestným činem, který spáchal v průběhu výkonu trestu (§ 39b odst. 3). Z věznice se zvýšenou ostrahou nelze přeřadit odsouzeného, kterému byl uložen výjimečný trest a který dosud nevykonal alespoň 10 let tohoto trestu, jiného odsouzeného pak před výkonem alespoň jedné třetiny uloženého trestu. Obdobně do věznice s dozorem a s dohledem nelze přeřadit odsouzeného, který se má podrobit ochrannému léčení v ústavní formě. Novela trestního zákona přešla prakticky doslovně úpravu obsaženou ve zrušeném ustanovení § 9 zákona o výkonu trestu odnětí svobody a odstranila nežádoucí stav pokud jde o právní úpravu změny způsobu výkonu trestu.

III.

Jak již bylo naznačeno v úvodu, novela trestního zákona zakotvila některá ustanovení „reagující na nutnost účinnějšího postihu vyšších forem trestné činnosti, všeobecně označovaných jako organizovaný zločin, a to jak z hlediska prevence, tak i represe.“⁸ Organizovaný zločin či organizovaná kriminalita představuje ty druhy skupinové úmyslné činnosti, které se vyznačují vysokým stupněm organizovanosti založené na koncepčnosti, soustavnosti, hierarchicky uspořádané dělbě práce, propojení oblastí zájmu, značném finančním a technickém vybavení, dokonalých informačních systémech a mezinárodním spojení. Cílem této činnosti je dosažení maximálních zisků, zaručení bezpečnosti pro svoji činnost a beztrestnosti členům organizace.⁹ V těchto charakteristických rysech organizovaného zločinu spočívá jeho mimořádná nebezpečnost, která vyžaduje použití zvláštních prostředků při odhalování i zvláštních postupů při trestání.

Jaká ustanovení tedy novela trestního zákona v tomto směru přinesla? Ustanovení § 89 se doplňuje odstavcem 20, který obsahuje legální definici zločinného spolčení. Zločinné spolčení je společenství více osob s vnitřní organizační strukturou, s rozdělením funkcí a dělbou činnosti, které je zaměřeno na dosahování zisku soustavným páčáním trestné činnosti. Tato definice zločinného spolčení je blízká výkladu pojmu organizovaná skupina. Řada skutkových podstat obsahuje jako okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby skutečnost spáchání trestného činu v rámci organizované skupiny. Organizovanou skupinou se rozumí sdružení více osob, v němž je provedena dělba úkolů mezi jednotlivé členy sdružení a jehož činnost

⁸C. d. v pozn. č. 3

⁹Nett, A.: Novela trestních norem a organizovaná kriminalita, Časopis pro právní vědu a praxi, 1994, II, s. 71 a násl.

se v důsledku toho vyznačuje plánovitostí a koordinovaností, což zvyšuje pravděpodobnost provedení trestného činu a tím i jeho nebezpečnost pro společnost. Skupina nemusí mít trvalejší charakter, tímto způsobem lze spáchat i jen ojedinělý, jednorázový trestný čin.¹⁰ Na rozdíl od organizované skupiny bude mít zločinné spolčení povahu podniku s dlouhodobou strategií a tomu odpovídajícími obchodními a jinými vztahy.¹¹

Hlava III. zvláštní části trestního zákona se doplňuje o nový čtvrtý oddíl nazvaný Zločinné spolčení. Novou skutkovou podstatou zařazenou do tohoto oddílu je Účast na zločinném spolčení (§ 163a). Tohoto trestného činu se dopustí ten, kdo zločinné spolčení založí nebo se účastní činnosti takového spolčení, nebo kdo zločinné spolčení podporuje. Pachateli hrozí trest odnětí svobody v rozpětí 2 až 10 let nebo propadnutí majetku. Novela trestního zákona zavedla další (třetí) zvláštní případ účinné líftosti, když stanovila beztrestnost pachatele činu uvedeného v § 163a, učinil-li o zločinném spolčení oznámení státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu v době, kdy nebezpečí, které vzniklo zájmu chráněnému trestním zákonem z jiného činu zločinného spolčení mohlo být ještě odstraněno (§ 163b). Citované ustanovení tedy jasně preferuje prevenci před represí v duchu zásady ekonomie trestní represe. V návaznosti na novelu zákona o Policii (možnost nasazení agenta v boji proti organizovanému zločinu) stanovila novela trestního zákona i beztrestnost policisty – agenta, který se účastní činnosti zločinného spolčení nebo zločinné spolčení podporuje ve smyslu § 163a s cílem odhalit pachatele trestné činnosti ve prospěch zločinného spolčení. V zájmu předcházení případného zneužití činnosti agenta ve směru vyprovokování vzniku zločinného spolčení, je zároveň vyloučena beztrestnost agenta, který zločinné spolčení založil nebo zosnoval.

Novela upravila rovněž trestání osob, které spáchaly úmyslný trestný čin jako členové zločinného spolčení a osob, které spáchaly takový čin vědomě se členem zločinného spolčení anebo v úmyslu zločinnému spolčení napomáhat. Takové osoby jsou považovány za pachatele trestného činu spáchaného ve prospěch zločinného spolčení, a to za předpokladu, že je naplněna i materiální podmínka, kterou je existence okolností na straně činu nebo osoby pachatele podstatně zvyšujících stupeň nebezpečnosti činu pro společnost. Samotný režim trestání pachatele trestného činu spáchaného ve prospěch zločinného spolčení odpovídá konstrukci ukládání trestu zvláště nebezpečnému recidivistovi (srovnej § 42 trest. zákona). Naopak fakt, že pachatel přispěl k objasňování trestné činnosti spáchané ve prospěch zločinného spolčení je polehčující okolností, rozšiřující demonstrativní výčet těchto okolností v § 33 trestního zákona.

Tolik tedy k několika změnám v trestním zákoně, které přinesla novela č. 152/95 Sb. Bylo záměrem tohoto sdělení upozornit na některá nová ustanovení z oblasti trestů a trestání, určitým způsobem je okomentovat, objasnit jejich účel a podstatu. Je nepochybné, že praxe může přinést i některé interpretační a aplikační problé-

¹⁰Rizman, Šámal.: Trestní zákon, komentář, Praha 1994, s. 191

¹¹C. d. v pozn. č. 3

my, které se stanou předmětem odborných diskusí, tak jako tomu bylo i v případě předchozích novelizací.

* * *

S U M M A R Y

Amendment to Criminal Code And Criminal Law Sanctions

The text is dedicated to some provisions of the Act No. 152/95 Coll. that changes several criminal law regulations including the Criminal Code. The author intended to draw attention to some changes of criminal law sanctions, comment on them, explain the purpose and substance. The text is divided into three parts. The first one deals with the issue of work for public welfare that is a new kind of punishment. The second one deals with changes of the type of sentence, with transfers of convicts during imprisonment. The third one deals with the fight against organised crime, punishment of offenders who committed criminal offence for the benefit of a criminal association.